

Így aztán kiadók vele kötötték a legjobb üzleteket, saját nagyszerűen induló vállalata, a „Fehér könyv”, szépen elaludt.

Másnak ellenben a legragyogóbb üzleti ideákat nyújtja át. Mindenkinek az üzletéhez ért, minden részlet érdeklő, villámgyors és példátlanul világos áttekintése van. Mikor a Színházi Élet megindult, pontról-pontra megjósolta a lap karrierjét. Néha egyenesen megdöbbenő, hogy belelát a dolgokba.

Talán az a szerencséje, hogy csak a más üzletével törődik. Ha a saját dolgaival üzleti alapon bajlódna, nem tudna úgy élni, ahogy él. Már pedig az életet ő élvezzi legjobban. Neki van igaza.³¹

1919-ben Bródy ott folytatta, ahol előző évben abbahagyta, sőt, a lendület – vesztére – a Tanácsköztársaság alatt is kitartott. Ennek kikiáltásáig keveset publikált, de a Magyarországon, amelynek szerkesztőségi tagja lett, elkezdte publikálni életrajzát (*Egy élet története*), amelynek utolsó megjelent folytatásában öngyilkosságának történetét írta meg. A proletárdiktatúra alatt is zavartalanul publikálhatott, színdarabjait színpadra tűzték, a május 1-ei ünnepségre *Orgonavirág* címen írt darabot – felkérésre.³² Kun Béláké elmenekülése után, a román megszállás alatt sorban születtek a kommün alatt szerepet vállalt írókról szóló lejárato cikkek, és bár Bródy darabjai színpadon maradtak, októberben az „ébredők” megzavarták *A tanítónő* előadását a Vígszínházban. Bródy, akit folyamatosan vegzáltak a jobboldali sajtóban és elzárták őt publikálási felületeitől, 1920 során Olaszországba, majd Ausztriába költözött. Bár az 1919-es emigráció mozzanata a századfordulós karrierutak egyik legutolsó lehetséges epizódjának minősíthető, Bródy karrierjének magyarországi szakasza ezzel – számos kortársáéval ellentétben – tulajdonképpen lezárult.³³

³¹ INCZE Sándor, *Bródy az üzletember*, Színházi Élet 1918/51., 21.

³² Ehhez, valamint Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről lásd SZABÓ Viktor, *A „láthatatlan ember” és a „nap lovagja” – Gárdonyi Géza és Bródy Sándor esete a Tanácsköztársasággal = Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától*, szerk. BERECZ Anita – GÁL Máté – PÉTERFFY Gergely, EKE Líceum, Eger, 2020, 277–283.

³³ Hazatérése után a betegsége miatt egyre passzívabb Bródytól nagyon kevés szöveg jelent meg. Az emigrációban elkezdett Rembrandt-regényből (ami „Rembrandt-ciklusként” kanonizálódott, de csak a szerző halála után, Bródy András szerkesztésében jelent meg), szintén csak részletek láttak napvilágot.

Üvegbúra alatt

Határoeltság és átjárhatóság Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényében*

A B S Z T R A K T

Kosztolányi *Édes Anna* című regénye a megjelenése óta töretlen népszerűségnek örvend, amit bizonyít a mű ma is eleven recepciója. Kutatásom kiindulópontja a regény tárgyi környezete, azon belül is az üvegmotívum vizsgálata. A fő kérdésem az volt, hogy az üvegnek és konkrétan az üvegtárgyaknak milyen jelentősége van a regényben, valamint hogy milyen jellegű határoeltságok jelennek meg az üveg motívumához kapcsolódóan. Kutatásom során arra jutottam, hogy a tárgyi környezet kifejezőereje a regényben nagy jelentőséggel bír. Az üveg tulajdonságainak megfigyelése azokban az esetekben is új megállapításokhoz vezetett és árnyalták a szereplők helyzetét és körülményeit, amikor a szövegben csupán említések, hasonlatok formájában találkoztam üveggel. Valamint kutatásom a határoeltság jelenségéből fakadóan a határátlépések vizsgálatára is kiterjedt, amely főleg Anna mozgását és lehetőségeit tárta fel a szövegben.

Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regénye az elmúlt évtizedekben olyan irodalomtudományi részterületek szinte kimeríthetetlen vizsgálati tárgyának bizonyult, mint a medialitás kérdésköre, a narratológia vagy a motivikus elemzés. Tanulmányom kapcsolódik ezekhez a területekhez, de a regényben belül egy olyan tárgykör értelmezését tűzi ki célul, amelyre ez idáig kevesebb figyelem irányult. Veres András, a 2010-ben megjelent kritikai kiadás szerkesztője ekképp vélekedik: „Arról, hogy az »alakjait körülvevő tárgyakat« mennyire komolyan vette Kosztolányi, külön tanulmány szólhatna.”¹ E gondolat mentén a mű értelmezését – a regény tárgyi környezetén belül is – az üveg motívumának megfigyelésére alapozom.

Az üveg egyszerre tekinthető folyékony és szilárd anyagnak, attól függően, hogy tapasztalati úton vagy a fizika szabályai szerint közelítünk hozzá.² Ez hasonló sejtelmességet és kiismerhetetlenséget jelent, mint a regény szövegének „olvashatatlansága”, amelynek fogalmát Bónus Tibor vezette be monográfiájában.³ Az üveg egy másik

* A tanulmány a 2023 tavaszán megrendezett XXXVI. OTDK-n bemutatott kutatásom második egységének átdolgozott változata. A dolgozat a Humán Tudományi Szekcióban, azon belül is a 20. századi magyar irodalom tagozatban a III. helyezést érte el (témavezető: Hoványi Márton). Kutatásomban a jelenlegi tanulmány témája mellett az átláthatóság (látás, tekintet) kérdéskörével és a regényben olvasható üvegtárgyak építészet, iparművészet segítségével történő értelmezésével foglalkoztam.

¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Édes Anna*, szerk. VERES András, Kalligram, Pozsony, 2010, 650. – Veres András jegyzete. A továbbiakban ebben a formában hivatkozom a kritikai kiadás szövegére: ÉA.

² VARGA Vera, *Az üveg jelentése. A 19–20. századi üvegművészet ábrázolások, allegóriák, szimbólumok tükrében*, Helikon, Budapest, 2002, 6.

³ A monográfia első fejezete, amely *Az olvashatatlanság lehetőségei* címet viseli, részletezi az olvasási lehetőségek sokféleségének okát, valamint ezen lehetőségek minőségbeli különbözőségét. BÓNUS Tibor,

paradox tulajdonságát pedig így fogalmazza meg Mester Éva: „Az üveg vizuálisan összekapcsol, ugyanakkor fizikailag szétválaszt”.⁴ Jelen tanulmány témája az *Édes Anna* szövegében megmutatózó fizikai és egyéb elhatároltságok bemutatása (szereplők, nézetek, terek között), amelyek a megközelítésemben az üveg ide vonatkozó tulajdonságaival válnak részletezhetővé.

Elhatároltság mint szereplői attitűd

A regény cselekményében és annak értelmezésében is több alkalommal találkozhatunk az *elhatároltság* jelenségével. A regény recepciótörténetéből példaként említhetem a példázatszerű olvasat háttérbe szorítását,⁵ a gyilkosság motivátlanságának kiemelését,⁶ vagy a „kihagyásalakzatok” kutatását.⁷ Általánosságban elmondható, hogy a regény értelmezésében éppen a kihagyások vagy a motivátlanság miatt sokszor akadályba ütközhetünk – mintha egy üvegfalon keresztül szemlélnénk a szöveget.⁸ Látszólag mindent látunk, de nem tudjuk, mennyi vész el a valós képből az anyag heterogenitása vagy kisebb tükröződései miatt.⁹

A cselekményben fellelhető elhatároltságok sok esetben a *védekezés* motívumára vezethetők vissza. A regényben maga a központi helyszín zártsága¹⁰ és egyes szereplők magatartása is elhatároltságot mutat. Moviszter alakjával összefüggésben például több alkalommal találkozunk élesen elkülönülő szereplői nézetekkel, általában a cselédséget érintő beszélgetések során. Víznyé számára ismeretes volt, hogy Moviszterék cselédjében is lehetett kivételalót találni: „– Az enyém pedig – mondta Moviszterné –, az Etel, parancsol. Amennyiben engedelmességek, nem is mond föl nekünk.”¹¹ „Délután háromtól félőtig aludt. Ilyenkor Moviszterék lábujjhegyen

A másik titok. Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*, Kortárs, Budapest, 2017, 9–30. A szöveg értelmezését összetettebbé teszi, sokszor nehezíti az elbeszélés fokalizáltsága, a közvetítettség tapasztalata, és más megfigyelések, eredmények is ide sorolhatóak a recepciótörténetből.

⁴ MESTER Éva, *Az építészeti üvegek iparművészeti értékei. Magyarországi üvegfestmények és díszüvegek*, Geopen, Budapest, 2012, 20.

⁵ Szegedy-Maszák Mihály sok évtizedes értelmezői hozzáállást formált át, amikor arra jutott, hogy nincs egyértelműen kiolvasható következtetése, megoldása a műben megjelenő problémakörnek. Ilyen módon a példázatszerű értelmezése a műnek nem tekinthető kizárólagosnak, sőt mi több, kizárja a mű összetettségében rejlő lehetőségek kibontását. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Pozsony, 2010, 285–299. Kosztolányi maga úgy fogalmazott: „nincsen szociális következtetés”. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Tükörfolyosó. Magyar írókról*, szerk. RÉZ Pál, Osiris, Budapest, 2004, 727.

⁶ Miszerint a cselekményben objektíven nem találunk elegendő okot, indítékot a gyilkosságra: ÉA, 767. – Veres András jegyzete.

⁷ Zsadányi Edit tanulmányozta a kihagyásalakzatokat 20. századi regényekben, magyar vonatkozásban az *Édes Annában*: ZSADÁNYI Edit, *A csend retorikája. Kihagyás-alakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben*, Kalligram, Pozsony, 2002, 79–88.

⁸ Ez a tapasztalat összefüggésbe hozható az irodalomtudományban a 2000-es években központi jelentőségűvé vált medialitás fogalmával. Vö. Friederich KITTLER, *Optikai médiumok*, ford. KÉKESI Zoltán, Magyar Műhely–Ráció, Budapest, 2005.

⁹ Szerkezetét illetően az üveg nem tekinthető homogén anyagnak. Minőségétől és összetételétől függően különböző mennyiségű torzító elemet tartalmazhat. Apró hólyagocskákat, szálakat, csíkokat. M. SZVESNYIKOV, *Az üveg titkai*, ford. GELLÉRT György, Szikra, Budapest, 1948, 96–97.

¹⁰ „a kis Attila-utcai ház még kisebb, még zártabb lett és még sötétebb”. ÉA, 407.

¹¹ ÉA, 251.

jártak, hogy föl ne ébresszék”.¹² Csakhogy Moviszter maga is kifejtette álláspontját a cselédségről Víznyé számára: „Mindegyiknek van valami hibája. És ez természetes. Bele kell törödni. Az ő helyzetük sem rózsás. Annyit fáradnak, vesződnek s a munkájuk olyan, hogy abban még örömük se telhet, mert mihelyt készen van, már elmulik”.¹³ Víznyé ezt meghallgatta, de továbbra sem változott a saját véleménye. „Moviszter látta, hogy két malomban örölnek, nem is folytatta”.¹⁴

Egyes kérdésekben Moviszter más szereplőktől is elhatárolódik, és ezt nonverbális kifejező eszközök formájában is megtaláljuk a szövegben. „Moviszter a hintaszékbe ült, hunyt szemmel hintáztatta magát. Annáról folyt a diskurzus”.¹⁵ Vagyis úgy hallgatja Druma, Tatár és a többi vendég gondolatait Annáról vagy más cselédekről, hogy végig csukva van a szeme. Ez után következik a piskótás jelenet, amikor Víznyé megkínálja Annát egy szelet piskótával, amit Anna visszautasít azzal a magyarázattal, hogy ő nem szereti a piskótát. Ezt a jelenetet Moviszter is éber figyelemmel követi végig, majd véleményét is kinyilvánítja: „– Vagy talán nagyon is szereti – mondta Moviszter, aki még mindig előrehajolt a hintaszékben”.¹⁶ Ezt követően pedig újra elhagyja a szemkontaktust: „– Ezek a te csavaros elméleteid, Miklóskám – szolt át Druma a doktorhoz, aki már ismét hintáztatta magát, lehunyva szemét”.¹⁷

Abban, ahogy a szereplők elhatárolódást mutatnak a saját meggyőződéseikben és így valamiképpen védelmezik is azokat, egy ma is aktuális és természetes igény figyelhető meg. A társadalmi együttélés szempontjából nem elhanyagolható kérdés, hogy ki milyen értékeket vall a regény szereplői közül. Az elvbeli különbözőségek olykor megnehezítik a személyes határok pontos meghúzását. Anélkül, hogy állást foglalnánk a regényben olvasott nézetek bármelyike mellett, megállapíthatjuk, hogy Víznyé, Druma, Tatár vagy éppen Moviszter rugalmatlansága és elhatároltsága a szentül hitt meggyőződéseik védelme.

Címszereplőnk abban különbözik a többi karaktertől, hogy nem mutat saját meggyőződést, kiforrott nézetrendszert és mások véleményétől sem szigeteli el magát. Ezt Báthory úr házassági ajánlatának esete példázza leginkább. Anna, mielőtt meghozná a végleges döntését, mindenkit meghallgat a házból, aki el kívánja mondani neki a véleményét, de ez valószínűleg csak összezavarja őt: „Mindig azoknak a pártján volt, akikkel legutoljára beszélt”.¹⁸ Az ő elhatárolódása a többi karaktertől másban, leginkább a szemkontaktus kerülésében¹⁹ és a korlátozott kommunikációban mutatkozik meg, amely mozzanatok szintén értelmezhetőek védekezésésként.²⁰

¹² ÉA, 195.

¹³ ÉA, 472.

¹⁴ ÉA, 473.

¹⁵ ÉA, 245.

¹⁶ ÉA, 257.

¹⁷ ÉA, 259.

¹⁸ ÉA, 468.

¹⁹ Anna érkezésétől kezdve kerüli a szemkontaktust, emellett más, szemet idéző tárgyak is kellemtelenek a számára: „Víznyé még nem látta a szemét, ezért így szolt: – És miért nem tekint a szemembe?” ÉA, 157.; „Egy kitömött bagoly bámult a lányra, sárga üveg szemmel.” ÉA, 177.; „Egy Macquart-csokortól, melyből pávatollak nyúltak ki, egyenesen rettegett. Azt hitte, hogy a pávaszemek őt nézik s mikor elhaladt előtte, félretekintett.” ÉA, 199.

²⁰ „Anna némasága egyszerre védekezés és távolságtartás környezetével szemben” ÉA, 662. – Veres András jegyzete.

A regény többi szereplőjére nem jellemző a másik tekintetének kerülése, pedig gondolhatnánk, hogy a figyelő pillantásoktól való ódzkodás lehet szintén általános emberi jelenség. Anna ezen tulajdonsága tehát felhívja a figyelmet a szem rendeltetésének agresszív aspektusára. Hiszen különbséget tehetünk a között, hogy valaki csupán szemléli a környezetét – és így kvázi „befelé” irányul a tevékenysége –, vagy hogy valaki bámul, agresszívan néz valamit/valakit. A regény elején láthatunk erre példát, amikor ilyen módon Katica sem kíméli Vizynét: „Csak láttad volna, milyen gyilkos szemeket meresztett multkor”.²¹ Vagyis az ember képes pusztán a szemével, pillantásával kellemetlenséget okozni a másik ember számára. Anna negatív érzéseiből arra következtethetünk, hogy az őt ért pillantások is lehettek Katicáéhoz hasonlóan, bizonyos értelemben bántóak, agresszívok.

Ehhez köthető, ahogy Sartre *A lét és a semmi* című művében a tekintetet a másik létezésének relációjában vizsgálja. Az én nézőpontjából a másik, aki számára tárgy, a tekintete révén válik szubjektummá, dinamikája révén pedig emberré. A másik felismerése egyben az én saját éntapasztalatának átformálódása, valamint a szégyen érzete, mint tudatmód, szintén a másik tekintetéből fakad, abból, hogy az én látottá válik egy másik számára. Ez a szégyenérzet is leírhatja az előző bekezdésben taglalt negatív érzéseket.²²

Mindemellett Annát több szereplő is ténylegesen figyeli. Megérkezésekor Vizyné lesi minden lépését, hogy kifigyelje, megfelelő színvonalon dolgozik-e: „Az tagadhatatlan, hogy most inkább rab volt, mint bármelyik más cselédje mellett.”²³ A piskótás jelenetnél pedig az összes vendég figyelemmel kíséri a cselédet kiszolgálás közben: „Körötte a vendégek mosolygó fejét látta. Tatár is abbahagyta az evést, feléje nyujtotta köpcös nyakát.”²⁴ Anna elhatárolódása, vagyis védekezése ezekkel a megfigyelésekkel szemben az áttetszőségében nyilvánul meg. „Csak munkáját hagyta ott, mint valami láthatatlan jó szellem.”²⁵ Láthatatlanságával kerüli el azt, hogy lássák.

A regény cselekménye a másik megfigyelése kapcsán összevethető Michel Foucault felügyeletről szóló tanulmányával. A hierarchikus felügyelet eszköze a megfigyelés és az egymást ellenőrző tekintetek. A panoptikusság egy olyan kialakított rendszer, ahol a megfigyelés jól működő hálózatként funkcionál. A cél a rend megteremtése. A működés záloga, hogy a megfigyelték tudják, bármikor megfigyelhetik őket, de azt ne tudhassák, hogy ténylegesen mikor irányul rájuk a figyelem. Ez azért is működik, mert – ahogy Sartre-nál olvashatjuk – a másik tekintetét nem csak egy szempárban érzékelhetjük. A tekintet lehet az ágak zörgése, a lépések zaja, a függöny meglibbenése és a panoptikum esetében csupán a tudat, hogy megfigyel(het)nek.²⁶ Nem mes-

²¹ ÉA, 53.

²² Jean-Paul SARTRE, *A lét és a semmi*, L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest, 2006, 279–281, 314–368.

²³ ÉA, 215.

²⁴ ÉA, 239.

²⁵ ÉA, 215. Bónus Tibor az ellentétek egységére és folyamatos, párhuzamos jelenlétére hívja föl a figyelmet az áttetszőséggel kapcsolatban: „A címszereplő zártsága és nyitottsága, átláthatatlan és tükrösen áttetsző létmódja ennél fogva egymástól elválaszthatatlanul érvényesül a regényben”. BÓNUS, *I. m.*, 77.

²⁶ SARTRE, *I. m.*, 319.

terséges környezetben ennek a rendszernek a tényleges kialakítása megoldhatatlan, de Anna regénybeli élethelyzete összekapcsolható a panoptikusság fogalmával. Ez még inkább okot ad arra, hogy a pillantásokat mint a másakra irányuló, olykor agresszív és következményekkel járó cselekedeteket értelmezzük.²⁷

Továbbá Anna áttetszősége Sartre „olvasó-emberét” idézi, aki mások számára nem jelent fenyegetést, mert tudatával, érzékszerveivel a könyve felé fordul, így minden, ami a másik ember kapcsán fenyegetést jelenthet és az én univerzumának bomlását idéznél elő, az nincs, vagy nem ölt fenyegető méretet.²⁸ Így a regény szereplői számára Anna nem jelent fenyegetést, gyilkossága révén azonban a Vizyék számára rendet jelentő állapot, minden igyekezet ellenére, felborul.²⁹

Az üveg mint határ

Az eddigiekben leginkább a regényben szereplő önvédelmi mechanizmusokat tártam fel. Ezek után érdemes más személyek vagy tárgyak védelmével és elhatároltságával is foglalkozni. Az üveg ebben a tekintetben is kitüntetett szerepet tölt be. Kezdetnek Vizy üvegszekrényét említem, amelyben az ügyfeleitől kapott ajándékokat őrizi: „Egy-egy gyűrűt, egy-egy ezüstórát is kapott, melyet puritánságára való tekintettel nem használt, csak az üvegszekrénybe zárta s bús pillanataiban nézegette. [...] jól estek, növelték önérzetét, bizonyos fakó költészetet árasztottak életére.”³⁰ Itt is fontos a transzparencia tapasztalata. Részleges elhatárolást eredményez, ami a távolságtartás kifejezését szolgálja, hiszen nem használja ezeket a tárgyakat, ugyanakkor kötődik is hozzájuk. Az idézet végén kiderül, hogy itt nem csak védelemről, hanem *konzerválásról* is szó van, jelen esetben az ajándékok által kiváltott érzület tartósításáról. Amikor ránéz ezekre a tárgyakra, újra és újra megtapasztalhatja azokat az érzéseket, amelyeket korábban érezhetett. A konzerválással kapcsolatban fontos a szekrény üveg volta, hiszen az üveg, tulajdonságait tekintve, kiválóan alkalmas a tartósításra.³¹ Emellett többféle szimbólumértéke is van, amelyek közül a tartóssággal kapcsolatban az igazságot és halhatatlanságot lehet megemlíteni.³² A cselekményben megjelenik az üvegszekrényvel párhuzamba állítható befőttesüveg – elvégre anyagában megegyezik a szekrényvel –, és a tartósító funkció is hasonlóképpen lényeges

²⁷ Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés. A börtön története*, ford. FÁZSY Anikó, Gondolat, Budapest, 1990, 235, 267–309.

²⁸ SARTRE, *I. m.*, 314–368.

²⁹ A tekintetkerülés és a láthatatlanság Sartre nyomán még azt is magukkal vonják, hogy Anna korlátozottan láthatta, ismerhette saját magát, ugyanis a másik tekintetében látottá válni is egyfajta léttapasztalat. Uo.

³⁰ ÉA, 119.

³¹ Már a középkorban az üvegerlekek aranyozása az üvegbevonatnak köszönhetően vált tartóssá. THEOPHILUS Presbyter, *A különféle művéségekről*, ford. TAKÁCS Vilmos, Műszaki, Budapest, 1986, 64–65. Az üveg más anyagokkal ellentétben nem bomlik, nem korhad és nem porlik el. Gyenge-sége a törékenység és az erős hőhatásra bekövetkező romlás, azonban ezek hibái is kezelhetőek. SZVESNYIKOV, *I. m.*, 166.

³² VARGA, *I. m.*, 12.

az esetében. A következő jelenet tehát szintén valaminek a megőrzését szemlélteti, a materiális jelentést az immateriálissal kiegészítő módon:

Spanyolmeggyet hozott. Vizyné a papír-cimkén fölismerte Katica szálkás betűit [...]. Míg kanalazta a sötétpiros levet [...], a régi cselédje járt eszében, mintha ebbe a befőttesüvegbe, mint egy energiatartrályba belefojtotta volna munkája feszítő erejét s az most kirobbant volna [...]. Valahányszor evett belőle, fölremlt valami, de mikor a papírcimke szemétre került és az üveget kiöblögették, nem jutott eszébe többé.³³

A befőttesüveg a (materiális) spanyolmeggyen kívül Katica emlékét (immateriális) is megőrizte. A tartósítás módja a hőkezelésen és a cukron kívül minden esetben a légmentes zárás,³⁴ ami a robbanás szóban megmutatkozó feszültséget eredményezi. Ez a feszültség a nyitás pillanatában szabadul ki, abban a pillanatban, amikor a spanyolmeggy és egyben Katica emlékének romlási folyamata is megindul. Víz üvegszekrénye és Katica beföttje között az a különbség, hogy a befött az emlékeket, az érzéseket a nyitás pillanatában, a robbanással indította el igazán, míg az üvegszekrényt nem szükséges kinyitni ahhoz, hogy Vízben emlékeket idézzon. Persze azt se felejtjük, hogy Vizyné már a címke olvasása pillanatában elindult az emlékezés felé vezető úton. Ez azért lehet, mert a címke szinte külön hordozófelületként működött. Vizuálisan megőrizte Katica írását, ami az ujjenyomathoz hasonlóan egyedi.

Mindezek azért számottevő kérdések, mert a címszereplőről azt olvassuk, „[Vizyné] bárhogy titkolódzott, egészen mégsem bírta őt üvegbúra alá rejteni.”³⁵ Valóban, Vizyné görcsösen próbálja távol tartani Annát a többi cselédétől,³⁶ nehogy megfertőzzék őt a lázadó gondolataikkal, és később a házasságot is megakadályozza,³⁷ amit Anna Báthory úrral kötött volna. Az üvegbúra itt is találó képe annak, amit Annával kapcsolatban tapasztalunk. A további értelmezésekben az idézett üvegbúra-hasonlatot veszem alapul.

Vizyné tehát, átvitt értelemben, üveg mögött őrzi Annát, mint férje az ajándékait, és nemcsak őt magát, hanem az érzést is, amit a jelenléte ébresztett. Ugyanis Anna érkezése nemcsak a tárgyi környezetben hozott változást, hanem Vizyék életszínvonalá tekintetében is. Újra fogadhattak vendégeket („de azért jólesett együtt lenni annyi szenvedés után, a vendégségek régi fényében”³⁸) és el is utazhattak hátrahagyott házukat a cselédre bízva („a lakást példás rendben, tisztán adta át. Mindezt azonban már megszokta tőle.”³⁹) Életük békésebb lett a megbízható cseléd jóvoltából.

³³ ÉA, 476.

³⁴ *A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari technológia alapjai. Élelmiszeripar*, szerk. MAGDA Sándor – MARSELEK Sándor, Mezőgazdasági Szaktudás, Budapest, 2000, 77–78.

³⁵ ÉA, 295.

³⁶ Vizyné „nem engedte be őket hozzá, azt hazudta, hogy nincs itthon”. ÉA, 291.

³⁷ „Gondolja meg még egyszer [...]. Vizyné a nagy csata után a párnájára hanyatlott [...]. Anna meg ment át a kéményseprőhöz s oly határozottan kiadta az útját, hogy az megsértődött”. ÉA, 476.

³⁸ ÉA, 235.

³⁹ ÉA, 407.

Az üvegbúra- és a befőtthasonlat összevetését folytatva azt is láthatjuk, hogy a tartósítás érdekében mindent ki kell zárni. Egy cseppnyi levegő is károsítja a féltve őrzött tartalmat. Az idézetben is olvassuk, hogy Vizyné nem tudta maradéktalanul elzárni Annát, és ennek meg is lettek a következményei. Minden egyes behatolás ezen az üvegbúrán végső soron a cselekmény tragédiájához vezet, „a lefojtott, alakatlan keserűség robbanásra gyúlt”⁴⁰ a gyilkosság képében. Anna munkájának feszítő ereje, Katicáéhoz hasonlóan, felrobbant. Anna esetében ugyanis az üvegbúra fojtása egyre szorosabb és szorosabb lett, növelve a feszültséget: Vizyné „[cs]ak azért is szűkebbre fogta Anna körül a porázt.”⁴¹

Mindemellett az üvegbúra az illúziókeltés eszközeként is értelmezhető. Anna szemszögéből tekintve, a saját bezártsága felismerhetetlen. Ha szó szerint képzeljük el, akkor üvegbúra alatt az ember nekimehet az üvegnek, érzékelve, hogy korlátozott a mozgástere, vagy érezhet egyfajta levegőtleniséget, de rácsok, láncok hiányában és az üveg transzparens jellege miatt nem megismerhető a személy számára a saját helyzete. Ehhez hasonlóan Anna is érezhette több esetben a korlátozottságot, amikor Ficsor nem engedte távozni, vagy amikor Vizyné eszközölte ki maradását, viszont ő maga nem volt kulcsra zárt ajtó mögött tartva vagy láncra kötve, hogy materiálisan is egyértelmű legyen, nem teljesen ura a saját életének. A regény végét olvasva azonban kiderül, hogy ez nem csak Anna szemszögéből igaz, hanem más, külső szemlélő sem tudja megfogalmazni, hogy Anna negatív helyzete miben nyilvánult meg, korlátozott volt-e egyáltalán: „– Ridegen bántak vele – jelentette ki Moviszter, [...] – És miben nyilvánult meg ez? – Azt én nem tudnám pontosan körülírni.”⁴² Ez példázza az üveg kétoldalú transzparens jellegét. Az üvegbúra a külső szemlélő számára is megtévesztő.

Határátlépések

A képletesen értett üvegbúrából való kilépések, vagy az abba történő belépések már az *átjárhatóságról* való gondolkodást teszik szükségessé. Maga az elhatároltság is magában hordozza a kérdést, hogy kialakulhat-e kapcsolat az elhatárolt területek között, beszélhetünk-e átlépésekről. Először is a cselekményben Anna első megjelenése is egy átlépés. Címszereplőnk feltételezhetően Bartosék ajtaján – még hozzá üvegajtán⁴³ – keresztül távozik előző munkaadójától. Bartosék üvegajtaja pedig párhuzamba állítható Vizyék tejüvegajtájával,⁴⁴ amelyen minden bizonnyal a megérkezésakor Anna is áthalad. Noha pontos képünk nincsen a két ajtóról, nem lényegtelen,

⁴⁰ Kosztolányi Dezső. *Az élő költő. Szemelvények műveiből, életrajza, méltatása*, Kosztolányi Dezső Emlék-bizottság, Budapest, 1936, 33–34.

⁴¹ ÉA, 279. Bónus Tibor az üvegbúra szűkülő légtérét Kosztolányi *Aranysárkány* című művével összefüggésben értelmezi. BÓNUS, *I. m.*, 434.

⁴² ÉA, 531.

⁴³ A szövegben nincs konkrét szövegrész Anna kilépése kapcsán, de Bartosék üvegajtaja többször megjelenik: „Bartosék üvegajtaja az udvarra nyílik”. ÉA, 133.; „Az a bizonyos üvegajtó egyszerre kitarult”. ÉA, 135.

⁴⁴ „Künn az előszoba ajtaját tejüveg borította, oda fényes nappal se láthattak be a folyosóról”. ÉA, 349.

hogy elsőre a tejüveg átláthatatlanabb, és ezáltal megint csak zártabb képet elevenít meg a képzeletünkben, ellentétben Bartosék üvegajtájával, amellyel kapcsolatban az átláthatóságot, nyitottságot is könnyen el tudjuk képzelni.

A *határátlépések* sok kultúrában kiemelt jelentőséggel bírnak. Átmeneti rítusok kapcsolódnak hozzájuk, ennél fogva minden átlépésnek megvan a maga gyakorlati funkciója mellett a szimbolikus tétje is.⁴⁵ Az Attila utcai házban Anna első megjelenésének és végleges távozásának összevetése kulcsszerepet játszik ebben a kérdéskörben. Anna belépése akkor történik, amikor Ficsor végre elhossa Vizyékhez: „itt van. És ekkor belépett a lány is.”⁴⁶ A távozása pedig akkor, amikor a rendőrök bilincsben elvezetik: „A detektív föltette fekete keménykalapját s útnak indította.”⁴⁷ Kirívó az első közös mozzanat: Annának mindkét esetben kísérete van. Felmerül a kérdés, vajon önszántából teszi-e meg ezeket a lépéseket. Ficsor társaságában konkrétan olvashatunk erről: „már az első pillanatban ki akart szaladni [...] Nagybátyja azonban mellette volt s ő moccani sem mert.”⁴⁸ A másik esetben azonban nincs ilyen utalás, nem fedezhető fel ellenkezés Anna részéről, a rendőrök megérkezése előtt mégis hasonló ellentmondás érhető tetten: „Kapkodva szedte rongyait, összekötötte a batyut. Ki innen, menekülni hamar, el innen.”⁴⁹ Anna mégsem menekül el. Közösnek azt tarthatjuk a két jelenetben, hogy egyik esetben sem az történik, amit az olvasó úgy ismer meg, mint Anna akarátát.

További egyezés, hogy Annát belépése után Vizyné tüzetesen megvizsgálja, a hozott dolgait is számba veszi: „Mindig batyuvizsgálás alkalmával győződött meg először, hogy lop-e majd az új cseléd.”⁵⁰ A rendőrök is hasonlóképpen járnak el, kiváltképp Anna holmijával: „Nyilván a rablott pénzt, az ékszereket kutatták. De sehol semmi. [...] Egy széken meglették összekötött batyuját [...]. Ott volt benne minden, amivel valaha átlépte ennek a háznak a küszöbét.”⁵¹ Ezek szerint Anna a belépése után és a távozása előtt ugyanazon a már-már rituálészerű biztonsági vizsgálaton esik át, amely az esetleges lopást kívánja megelőzni vagy feltárni.

Egyezésnek tekinthetjük még az áldozatbemutatást, ami gyakori eleme az átmeneti rítusoknak.⁵² Bizonyos értelemben Anna esetében is beszélhetünk áldozathozatalról. Ahhoz például, hogy eljőjön Bartoséktól és munkába álljon Vizyék házában, az kellett, hogy feláldozza bensőséges kapcsolatát Bandikával. Később hiába látogatja meg őt, ekkora távolságban nem lehet ébren tartani Bandika emlékezetét: „Bandika

⁴⁵ Arnold VAN GENNEP, *Átmeneti rítusok*, ford. VARGYAS Zoltán, L'Harmattan, Budapest, 2007, 51–52. A rítusokat Jancsi beköltözése és távozása is jól szemlélteti. Megérkezése váratlan és üdvözlő csókok kísérik: „mikor [Vizyné] már elfeledkezett arról, hogy szállóvendéget kap [...] Jancsi úgy rontott be, mint a vihar. [...] sikongtak a rokonok csókában.” ÉA, 303–305. Távozása pedig így zajlik: „Még aznap szedte a sátorfáját, megcsókolta Angéla nénit, Kornél bácsit”. ÉA, 425. A csókváltás itt (is) a hétköznapi üdvözlés-búcsúzás rítusszerű eleme.

⁴⁶ ÉA, 149.

⁴⁷ ÉA, 508.

⁴⁸ ÉA, 163.

⁴⁹ ÉA, 499.

⁵⁰ ÉA, 173.

⁵¹ ÉA, 504–505.

⁵² VAN GENNEP, *I. m.*, 55.

tünődve nézte őt. Zagyva emlékeket kotorgatott kis fejében.”⁵³ Távozásának áldozata már nyilvánvalóbb. Maga a gyilkosság is értelmezhető áldozatbemutatásként, vagy Anna ártatlansága, amit ő maga feláldozhatott a távozása érdekében.

Ezekből az egyezésekből következik, hogy az átmeneti rítusok fényében Anna kiugráskísérletei azért sem sikerülhetnek, mert nem tartalmazzák a feltételeket, amelyek a végérvényes kilépéshez szükségesek. Első próbálkozása a tükör eltörése után történik: „Anna estefelé leszaladt Ficsorékhoz, bejelentette, hogy ő nem marad tovább. [...] Ficsor [...] Azonnal felkergette.”⁵⁴ Ezt Anna teljesen önszántából, egyedül tette volna, ezért hiányzott a kíséret. Második próbálkozása a házasság, amelyben vélhetően ő sem teljesen biztos, de az olvasó számára mégis úgy tűnhet, egyedül hozza meg a döntést a házasság mellett: „Nem lehetett tudni, hogy mi ütött hozzá [...], nyugodtan és egyszerűen közölte asszonyával, hogy keressen másik lányt, ő férjhez fog menni.”⁵⁵ Jóllehet sok mindent homály fed ebben a jelenetben, annyi megállapítható, hogy Báthory úrral való távozása nem olyan jellegű lett volna, mint amit Ficsor vagy a rendőrök esetében megfigyelhetünk.

Az egyén nézőpontjából vizsgált be- és kilépéseken kívül további kérdés az egymás területeire való belépés, a személyes határok átlépése. Ezzel kapcsolatban a konyhát, Anna „szobáját” érdemes kiemelni. Ennek vizsgálata az átvitt értelemű üvegbúrába való behatolásra is vonatkoztatható. Anna és Jancsi kapcsolatáról, miután az úrfi beköltözött, a következőt olvassuk: „Jancsi úgyszólván csak hivatalosan érintkezett vele [Annával]. Hogy Elekessel elment, a konyha küszöbéről szól be hozzá.”⁵⁶ A küszöb mindig egy határhelyzetet, két terület közötti részt jelöl, melyen át egyik területről a másikra visz az út. Természetéből fakadóan a küszöb átmeneti szertartások helyéül szolgál.⁵⁷ Eszerint Jancsi eleinte legfeljebb a határterületre tette csak be a lábát.

Figyelemre méltó, hogy belépése Anna területére nem a fizikai síkon érzékelhető konyhánál kezdődik. Már korábban, Vizyék távozásakor, mintha átlépett volna valamiféle transzcendens ajtón. Ez az átjáró a pályaudvaron keresendő, ami mellesleg építészeti sokáig a városkapu szerepét töltötte be.⁵⁸ Jancsi kikíséri Vizyékét az állomásra, felteszi őket a vonatra, és távozásukat követően fordul át benne hivatalos érintkezés egyfajta vágyakozássá: „elhatározta, hogy nem tér vissza a bankba, amint szándékozott, hanem hazamegy és ott azonnal lekapja a tíz körméről Annát. A gondolat oly kejes és izgató volt.”⁵⁹ A határhelyzethez egy döntéshelyzet, dilemmaállapot is köthető. Jancsi is kételkedik, próbálja lebeszélni magát: „hogyan vigasztalja magát és végkép elvegye a kedvét a lánytól, folyton ezeket hánytorgatta. Olyan

⁵³ ÉA, 287.

⁵⁴ ÉA, 205.

⁵⁵ ÉA, 468.

⁵⁶ ÉA, 337.

⁵⁷ VAN GENNEP, *I. m.*, 53–54.

⁵⁸ Kenneth FRAMPTON, *A modern építészet kritikai története*, ford. M. GYÖRGY Katalin et al., Terc, Budapest, 2007, 44.

⁵⁹ ÉA, 343.

csontos, mint egy fiú, bajusza van, izzad”.⁶⁰ Végül éjszaka „fogait összeszorítva szaladt, nem törődve többé, hogy mit gondolhatnak [...]. Már a konyha éjszakájába ért.”⁶¹ Átlépve a határt, Anna közegében találja magát.

A határátlépés abban is megnyilvánul, hogy Anna személyes területe valószínűleg más légkörrel rendelkezik, ami a belépése után Jancsira is hat. Elekes látogatása után „[ú]gy érezte, hogy fejét kiszivattyúzták és hátgerince üvegből van.”⁶² Amennyiben ezt az érzést úgy értelmezzük, mint az Anna területének légköre által kiváltott hatást, akkor ebből többek között az is következik, hogy Annára hasonló hatással van ez a légkör, mint Jancsira. Ez összhangban van az üvegbúra alatti levegőtlenység érzésével. Már csak azért is, mert Jancsi „szabadulásáról” ezt olvassuk: „Kiszabadulva négynapos, önkéntes szobafogságából, valósággal föllélegzett, amikor az utcára lépett.”⁶³

Jancsi mellett Báthory úr „konyhai jelenléte” is említésre érdemes. Vele kapcsolatban főleg határterületekkel találkozunk: „Odadőlt az ajtófélfához. Megvárta, míg Anna a kalácsot begöngyöli a tepsibe.”⁶⁴ Ez viszont Jancsival ellentétben nem a határhelyezeten lévő személy dilemmáját szemlélteti, hanem itt végső soron Anna vívódik a házasság kérdésében. Jancsi és Báthory úr esetében a gondolkodásunk tétje, hogy Anna mutat-e, és ha igen, milyen szintű kiszolgáltatottságot a területére való belépésekben. Jancsi szinte rátör, ugyanakkor maradásában Anna is döntő szerepet játszik: „Akkor azonban hirtelenül egy kar kulcsolódott a nyakára, magához szorította [Anna Jancsit], oly erősen, hogy szinte fáj.”⁶⁵ Báthoryról pedig ezt mondja Vizynének: „– Ő jön. Nem kergethetem ki.”⁶⁶ Mintha terhes lenne neki Báthory úr közeledése, a házasságra később mégis igent mond, majd utána ő maga utasítja vissza Báthoryt – ellentmondást nem tűrően: „Anna maga ment át a kéményseprőhöz s oly határozottan kiadta az útját, hogy az megsértődött.”⁶⁷ Anna kiszolgáltatottsága tehát igencsak ellentmondásos és nehezen megközelíthető.

A felsorolásból azonban nem lehet kihagyni Vizynét sem, aki a már említett két fiatalemberen kívül belép(het)ett a konyhába. Mivel ez Vizyné saját konyhája, egészen más a személyes terület kérdése. Nem is lehet igazán határátlépésként vizsgálni, de azt kiemelhetjük, hogy Vizyné valamiképpen „határörként” funkcionál, és talán ez az, ami megismerhetetlenné teszi Anna kiszolgáltatottságát. Hiszen Vizyné szerepe mellett nem lehetünk biztosak, Anna mit tesz önszántából és mit tesz Vizyné miatt. Ő az, aki – amennyiben lehetősége van rá – távol tartja a betolakodókat. A többi cseléd kirekesztéséről már volt szó, de ide tartozik még Drumáné kíváncsisága: „Drumáné az előszobában a konyha csukott ajtajához tapasztotta fülét:

⁶⁰ ÉA, 353.

⁶¹ ÉA, 361.

⁶² ÉA, 401.

⁶³ ÉA, 409.

⁶⁴ ÉA, 457.

⁶⁵ ÉA, 375.

⁶⁶ ÉA, 466.

⁶⁷ ÉA, 476.

[...] – Bizonyosan dolgozik – mondta Vizyné. – Hagyd. De Drumáné már kinyitotta az ajtót.”⁶⁸ Vagy Vízny érdeklődése, aminek szintén Vizyné szab gátat: „Vízny is szeretett volna itt maradni, de az asszony kitéssékelte a konyhából.”⁶⁹

A regényben felbukkanó üvegtárgyak vizsgálata megmutatta, hogy nem lehet véletlenszerű és jelentés nélküli, mikor és milyen minőségben találkozunk a szövegben az üveg motívumával. Ennek kapcsán láthattuk, hogy az üveg nemcsak kézzel fogható tárgyként, hanem nyelvi képek formájában is megjelenik. Véleményem szerint az üveg tulajdonságai sok esetben párhuzamba állíthatóak egy-egy szereplő helyzetével és tapasztalatával. Ezt tapasztaltuk Anna esetében, akinek az élete „az üvegbúra alatt” hasonlatos a Katica emlékét őrző spanyolmeggyéhez, és Jancsinál, akinél a levegőtlenység érzése a regény egy pontján szintén az üvegbúra „fizikai” tulajdonságaival állítható párhuzamba. Hasonló következtetésre jutottam a regényben megjelenő üvegajtókkal kapcsolatban, amelyek különböző tulajdonságaik révén különböző szintű határoltóságokat képviselnek. Összegzésképpen elmondható, hogy az *Édes Anna* tárgyi környezetének vizsgálata olyan kérdések továbbgondolására is lehetőséget adhat, amelyek ez idáig kevesebb figyelmet kaptak a recepciótörténetben.

⁶⁸ ÉA, 275.

⁶⁹ ÉA, 295.